

Микола Селецький

“...У ВІЧНІМ ПРОТИСТОЯННІ... МИНАЛО ЖИТТЯ” ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

“Гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться”, – гласить народна мудрість. Найважливіше, аби ця стріча була радісною й бажаною, аби ті, кого зводять дороги-стежки через літа випроб і мужнінь, могли чесно подивитися один одному в очі, потиснути руки й з нетерпінням чекати на майбутні теплі миті спілкування. Та не завжди й не всім випадає таке щастя. Трапляється й зворотне. І той, хто кинув тінь на друга, безпричинно образив побратима чи будь-кого, обов’язково відповість за скоєне. Потерпають від манкуртів, невігласів, заздрісників, лиходіїв частіше ті люди, у яких високий земний політ, і не тільки через ту обставину, що вимоги до них особливі. У промінні слави цих обранців долі багато кому хочеться погрітися, немало й тих, хто намагається безпричинно очорнити їх. Усяк, хто вдумливо прочитає три томи “Щоденників” Олесь Гончара,

переконається в цьому передусім на життєвому прикладі їхнього автора. Згадаймо хоча б, чого варта “соборна кампанія”! Цькування за сміливий роман-набат не було новиною для письменника, бо тягар несправедливої критики він відчув, як тільки-но входив у літературу. Ідеться про далекий і важкий післявоєнний 1946 рік, коли 27 серпня газета “Радянська Україна” (орган Центрального Комітету КП(б)У, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР!) подала передову статтю “За високу ідейність радянської літератури”, у якій нещадному шельмуванню піддано багатьох українських майстрів слова і вчених-літературознавців: Петра Панча, Максима Рильського, Олексія Кундзіча, Леоніда Коваленка, Ісаака Кіпніса, Євгена Кирилюка, Івана Пільгука. До списку “неблагодійних” потрапив і Олесь Гончар. Автори публікації звинуватили редколегію місячника “Україна”,

що надала сторінки журналу шкідливому оповіданню “Модри Камень” (див. [5]). Відразу знайшлося чимало охочих розправитися з молодим письменником. Завирували страсті в Дніпропетровську, де він тоді мешкав. Про це згадує Олесь Терентійович у датованому 14 квітня 1993 року діарійному споміні: “На обласній нараді творчої молоді секретар обкому Дунаєв у своїй доповіді наліпив одному студентові страшну налічку «буржуазного націоналіста»” [2, т. 3, с. 465]¹. Навіяло ці спогади письменникові березневе число журналу “Бористен”, який надіслали земляки з Дніпропетровська, зі статтею Сергія Завгороднього, колеги і друга, про ті драматичні події. Згадав Олесь Терентійович багатьох кривдників, з-поміж них і Марк Ілліч Сойфер, завідувач кафедри російської літератури Дніпропетровського державного університету, який не просто журих, наставляв на путь істини чи ідеологічно підковував автора новели “Модри Камень”, а інкримінував йому тяжкий злочин – зраду Батьківщині. “Виступаючи, – покличемося на щойно цитований запис, – вже й статтю підвів...: шлюб з іноземкою (хоч про шлюб і не йшлося)”. На талант, що тільки-но починав розквітати, вияскравлюватися, цинічно й нахабно наступав авторитетний на той час чоловік – автор захищеної в Харківському державному університеті дисертації “Социалистический реализм и проза Михаила Шолохова и Алексея Толстого” (1940), доцент, який опублікував низку праць з історії, теорії, методики викладання літератури². Це випробування на літературну зрілість і міцність вчорашній фронтвик, який сотні разів бачив перед собою смерть, переніс досить тяжко. “Я виходжу в світ з тавром на лобі, – писав він 2 вересня 1946 року в листі до друга Василя Бережного. – Як би там не було, але я паралізований... Це удар був для мене тим тяжчий, що він із-за спини, я його ніколи не сподівався. Очевидно, все це відіб’ється і на долі “Альп”, і взагалі на долі” [1, с. 92]. На щастя, злі намагання “учасників тодішніх цькувань”, і “кадебешника” Сойфера [11 квітня 1993] зокрема, виявилися марними: повістяра-початківця не “причислили до лику” ворогів народу. Талановитий митець сам урятував себе: він надрукував у журналі “Вітчизна” “Альпи” і цим відвів від себе небезпеку. Не можна не згадати того, що виходу у світ цього твору, а отже, і

з’яві слави, яка “всі тодішні доноси заглушила” [11 квітня 1993], сприяв Юрій Яновський. Він не лише підтримав і окрилив Олеся, не тільки “перший провістив... добрий початок його літературного життя” [3, с. 59], а й урятував від КДБ, від переслідування за український націоналізм, можливо, навіть від арешту і страшних його наслідків. З-поміж тих, хто пересиливав, знезброював ворогів-наклепників, і Павло Тичина. Він підтримав свого на той час недосвідченого колегу не келійно, не у якійсь приватній розмові, не де-небудь, а на вересневому пленумі Спілки письменників України 1947 року. “Олесь Гончар як письменник має далекоглядне око, непомильний дух і високо патріотичне серце, – наголосив Павло Григорович. – Його новела “Модри Камень” багато чим споріднена з такими творами наших славних попередників, як... “Дебют” М. Коцюбинського, “Пісня пісень” Шолом Алейхема” [4].

Коли ж у бік Олеся Терентійовича повіяли теплі вітри, Марк Ілліч Сойфер заговорив із ним зовсім по-іншому. У родинному архіві Гончара зберігся лист, у якому той прагне налагодити дружні взаємини з автором “Прапороносців”. Ось це послання: “Находясь в Москве, купил сегодня книгу “*Знаменосцы*” на русском языке, вспомнил о Вас.

Вас удивят строки письма человека, которого Вы, вероятно, не раз вспоминаете “злым” словом.

Хочется думать и верить, что Вы не злопамятны. Если это так, то история с “Модры Камень” уже должна была выветриться из Вашей памяти.

Скажу только от души, что никакого злого умысла по отношению к Вам ей-ей никогда не было, даже несмотря на то, что я по натуре несколько “вредный” человек.

Если обида злая у Вас прошла, а остались в душе только воспоминания о “делах неосторожных друзей вельможных”, то очень просил бы от имени общественности университета обязательно к весне, а еще бы лучше в феврале, “завітати” к нам и кое о чем рассказать студенчеству и преподавателям Днепропетровского университета.

Молодежь наша усиленно готовится к обсуждению “Прапороносців”. Роман произвел на меня лично очень сильное впечатление своим

¹ Надалі вказуватимемо в дужках дату запису.

² Див.: О письменных работах по литературе учащихся 10-х классов средней школы // Досвід роботи шкіл Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ, 1936. – Вип. III; Творчість П. Г. Тичини в школі // Досвід роботи шкіл Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ, 1936. – Вип. I [4]; Стиль авторской речи в романе М. Шолохова “Поднятая целина” // Научные записки филологического факультета Днепропетровского Государственного университета. – Днепропетровск, 1940. – Вып. I; Язык персонажей “Поднятой целины” Шолохова // Там само. – Днепропетровск, 1940. – Вып. II; Народные словообразовательные элементы авторской роли в романе М. Шолохова “Поднятая целина” // Там само. – Днепропетровск, 1940. – Вып. 3; Вопросы теории литературы в статьях и высказываниях Ивана Франко // Сборник работ кафедры русской литературы Самаркандского пединститута. – Самарканд, 1942. – Т. IV; Тема труда в творчестве писателей Днепропетровщины // Днепропетровская правда. – 1948, 24 ноября.

стилем, манерою своєобразною і тонкою. Своєобразен і жанр роману.

Ви, очевидно, знаєте, що я человек, не привыкший рассыпаться без надобности комплименты, и пишу Вам эти строки искренне и от души.

У нас состоится конференция, посвященная обсуждению Вашего романа. Доклады уже распределены. Выступают студенты и преподаватели. Хотим приурочить обсуждение к Вашему приезду.

В статье, подготовленной мною к печати, написал много теплых слов о стиле романа "Прапорonoсці". Мне нужны дополнительно еще кое-какие материалы, о которых хотелось бы с Вами поговорить. От своего имени и от имени коллег по кафедре русской и украинской литературы очень прошу побывать у нас.

Будем весьма рады Вашему положительному ответу.

Москва 28/I-48.

С коммунистич. приветом
М. Соифер" [6].

Чи дочекався відповіді адресат цього листа від колишнього випускника університету, невідомо. Важко повірити в щирість слів Марка Іліча через рік після публічного доносу на Гончара. Учений-філолог радше дбав про самозахист, готував собі тили, бо відчував, що за ним чигає небезпека. Достеменно не вдалося з'ясувати, чому Соифер опинився в опалі. Збереглася характеристика тодішнього доцента, завідувача кафедри російської літератури, у якій зазначено, що він, "член ВКП/б/с 1945 г.", "в 1927 г. окончил Николаевский институт Народного Образования", "преподавал литературу и язык в средней школе г. Николаева...", в Днепропетровском Институте Профессионального Образования, Госуниверситете, Комвузе им. Сталина", "в годы Отечественной войны заведовал кафедрой русской литературы в Самаркандском Пед. институте", "с 1944 г. – и.о. зав. кафедрой русской литературы в Днепропетровском и Госуниверситете", "одновременно был членом правления Дома Ученых, членом правления общества по распространению научных и политических знаний и внештатным лектором Обкома и Горкома КП/б/У, членом бюро Днепропетровского Литературного Объединения Союза Советских Писателей Украины". До цих чеснот додано й негатив, що послужив підставою для звільнення з роботи: "Исполняя обязанности зав. кафедрой одной из ведущих на факультете кафедр – русской литературы, доц. Соифер не обеспечивал ее руководства, к своим обязанностям относился формально,

небрежно, отличался недисциплинированностью.

Особенно в последнее время распыляясь по разнообразным видам работы в городе, доц. Соифер снизил требования к себе, к лекциям готовился мало, что обнаружилось с достаточной определенностью в застенотографированной лекции о Багратионе, признанной неудовлетворительной.

Прочитанный им в текущем учебном году курс советской литературы, как обнаружила проверка, представлял эскизные зарисовки, схематичную передачу содержания произведений без анализа, при том с множеством неправильностей и искажений космополитического характера.

В выполнении научной тематики доц. Соифер проявил явную несостоятельность. Несмотря на то, что срок выполнения запланированной докторской диссертации близится к концу, ни один раздел ее до сих пор не представлен. Выступления же его на научных конференциях на эпизодические темы были поверхностны и не носили научного характера.

Доц. Соифер, тормозя, а то и прямо игнорируя работу научно-исследовательского и творческого кружков на факультете, противодействовал росту молодых дарований нашей студенческой молодежи.

Доц. Соифер принимал активное участие в деятельности группировки, ведшей подрывную работу на факультете, потворствовал разжиганию буржуазно-националистического персонала и студентов, двурушничал, выступал с клеветническими заявлениями".

"За проявление космополитизма и буржуазного национализма, за антипатриотическую, подрывную работу на факультете, доц. Соифер от работы в университете устранен" – такий вирок підписали "ректор госуниверситета доц. Сафронов" та "секретарь парторганізації Земляной".

Раніше той-таки ректор разом із "секретарем парторганізації Асмолковым" і "председателем М. К. Писаревой" зовсім по-іншому оцінювали діяльність Марка Соифера: "за время своей работы в Университете с 1930 г. проявил себя дисциплинированным научным работником, хорошим общественником", "в 1941 г. М. И. Соифер эвакуировался в г. Самарканд, где заведовал кафедрой русской литературы в Пед. Институте, вел большую общественную работу и был награжден почетной грамотой Республиканского Комитета Союза РВШ Узбекской ССР", "после реэвакуации заведует кафедрой русской литературы Днепропетровского Госуниверситета и по совместительству

читает лекции слушателям областных партийных курсов.

По заданию Горкома КП/б/У прочел много лекций в воинских частях, госпиталях, партийному и комсомольскому активу.

М. И. Соيفер руководит научным студенческим кружком. Работает над докторской диссертацией. Пользуется авторитетом среди студентов и профессорско-преподавательского состава". Як бачимо, наш народ неспроста, не на голому місці створив яскраве і змістовне прислів'я: "Надійшла вказівка – робим з баби дівку".

У березні 1949 року Соифер особисто звертався до Міністерства, просив захисту й відміни наказу ректора. У квітні того самого року він одержав негативну відповідь: "Главное управление Университетов Министерства высшего образования СССР, рассмотрев материалы по существу Вашей жалобы, согласилось с решением ректора об отстранении Вас от работы в Днепропетровском Государственном Университете.

Зам. начальника главного управления университетов проф. Жигач".

Ображений кандидат наук, доцент шукав правди й порятунку в найвищих інстанціях. Він надіслав листа самому Йосифові Сталіну. Прочитуємо його повністю:

"Дорогой и любимый товарищ Сталин!

В минуты радости, в минуты горя и тягелого раздумья все наши помыслы обращены к Вам, дорогой друг и учитель. Я хочу Вам рассказать о большом горе, постигшем меня, и прошу помочь мне, спасти меня.

Я научный работник – доцент кафедры русской литературы Днепропетровского Госуниверситета. За 20 лет своей работы я всегда был на хорошем счету и как преподаватель, и как общественник; систематически выполнял общественные и партийные поручения (член правления О-ва по распространению научных и политических знаний, член правления Дома Ученых, внештатный лектор Обкома и Горкома КП/б/У, секретарь партбюро филфака и т.д.). За 20 лет работы я не имел ни одного выговора, мне систематически выносились благодарности и давались грамоты, в том числе грамота и благодарность Министра высшего образования СССР. Я работал честно, отдаваясь целиком любимому делу.

В последние недели, и совершенно неожиданно для себя, я стал предметом страшных насмешек и клеветы.

В связи с появлением статей в газетах "Правда" и "Культура и жизнь" об антипатриотической театральной/литературной

критике и разоблачении в городе Днепропетровске местных космополитов, я стал предметом страшной травли. Вместо правдивой принципиальной критики моих ошибок, посыпались клеветнические заявления и пасквилы.

О местных писателях я напечатал единственную статью "Тема труда в творчестве писателей Днепропетровщины" от 14 ноября 1948 г. "Днепропетровская правда". В ней есть недостатки, и я их не отрицаю. Признание своих ошибок, как бы значительны они не были, помогает исправлять их. Но ряд товарищей с целью выгородить себя и отвести от себя удар выступают с клеветническими и вымышленными заявлениями против меня. Так, в частности, б. уполномоченный Союза Советских писателей А. Былинов /г. Днепропетровск/ подал в парторганизацию Днепропетровского Госуниверситета заявление о том, что будто бы я в беседе с ним 3 года тому назад назвал писателя А. Гончара /бывшего тогда студентом IV курса Госуниверситета/ националистом и антисемитом. Ряд университетских работников, сводящих со мной личные счеты /декан филологического факультета В. Т. Плахотишина и преподаватель П. А. Барабаш/ собирают заявления, подтасовывают факты и делают все возможное, чтобы опорочить меня и предъявить мне самые чудовищные обвинения. Меня обвиняют и в потворствовании националистическим тенденциям отсталой части некоторых преподавателей и студентов, и в космополитизме. Чудовищные обвинения продолжают фабриковаться путем организации все новых и новых заявлений и грязных писул.

Все делается для того, чтобы избавиться от меня в университете после того, как я проработал в нем 20 лет.

В результате всех этих непроверенных заявлений и клеветнических выпадов партбюро Госуниверситета 4.III.49 г. исключило меня из партии.

За что лишили меня почетного и великого звания члена партии большевиков?

Почему дозволено отдельным членам партии оклеветать человека, смешать с грязью, объявить враждебным человеком только на основании клеветнических пасквильных заявлений!

Душа разрывается на части от грязных дел, творящихся в Днепропетровском госуниверситете.

Товарищ Сталин! Спасите меня, пришлийте комиссию для расследования всего того, что происходит в Днепропетровском университете, кстати чрезвычайно засоренного пре-

подавателями, бывшими на оккупированной немцами территории и активно работавшими на немцев.

И вот многие из этих преподавателей сводят со мной счеты, выдумывают всякие небывшие о якобы совершенных мною неблагоприятных поступках.

В настоящее время меня изгоняют из университета, лишают того, что является для меня самым священным, – партийного билета.

Я страдаю невинно, дорогой товарищ Сталин.

Спасите! Прошу назначить комиссию для проверки всего изложенного мною.

Прошу дать мне возможность приложить все свои силы на благо любимой моей Родины – великого Советского Союза.

*Доцент М. Соيفер. чл. ВКП/б/ № 9098995
г. Днепропетровск, ул. Гоголя № 16.*

*Копия верна.
22.III-49 г.”.*

Із Дніпропетровськом, з Україною Соиферові довелося попрощатися. Він опинився аж у Таджикиській РСР. В особовій справі Марка Ілліча зберігся наказ, який підписав уже згадуваний проф. К. Жигач, про його нове призначення: *“Перевести с 1 сентября 1949 года и.о. заведующего кафедрой русской литературы Днепропетровского Государственного университета кандидата филологических наук, доцента Соифер Марка Ильича в Таджикский государственный университет на должность доцента кафедры русской литературы”.*

У цьому місці доречно навести ще одне українське прислів'я: *“Не копай яму іншому, бо сам у неї впадеш”.* Це сталося з Марком Соифером.

До процесу розправи над Соифером органи схилили й Олеся Терентійовича. У листопаді 1949 року з Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У Гончарові, який на той час уже перебрався до Києва, надійшов такий офіційний лист:

“ЦК КП/б/У возвратил нам дело СОЙФЕРА М. И. на исследование.

Просим изложить подробно, какое было отношение со стороны доцента Соифера к Вам во время Вашей учебы в Днепропетровском Госуниверситете, как к студенту и как к писателю, а также отношения Соифера к Вам после окончания Вами ДГУ.

Нас также интересует, какой был разговор у Вас с Соифером, когда он приезжал в Киев по своему партийному делу.

Ответ просим не задерживать.

Секретарь партколлегии Волков” [6].

Якою була відповідь письменника, невідомо. Одне достеменно знаємо: Гончар не вмів тримати зла, бо сповідував принцип: *“Умій прощати”.* Він пробачив усе Соиферові й не доливав масла в огонь, коли в того були непорелівки. З цитованого щоденникового запису довідуємося, що Марк Ілліч, *“потрапивши під вогонь”* критики, приїжджав до столиці, *“обливався слізьми та благав”* Олеся Терентійовича не мститися *“за те, що було”* [11 квітня 1993]. Письменник не згадував колись пихатому, а тепер приниженому й зневаженому Соиферові гріхи колишні, ще й заспокоював *“череватого наклепника”*: *“...я не мстивий, – занотував він у “Щоденниках”, – хоча й гидко було мені бачити його жирні розмазані сльози”* [Там само].

Опосередковано про Марка Соифера йдеться в ще одній діарійній нотатці від 24 листопада 1994 року. У ній автор розмірковує про юдофобство й заявляє, що воно йому завжди було огидне, як і українофобство *“чи якесь інше «фобство»”.* Водночас він наголошує, що мав *“надійних друзів з єврейського середовища”*, що єврейський юнак Мирон Духнович, персонаж роману *“Людина і зброя”*, – *“один із найдорожчих... образів”* [24 листопада 1994]. Шкодує Гончар, що на його шляху *“траплялись... і Соифери”.* Про них, запевняє він, *ліпше не згадувати.* Важливо пам'ятати про справи світлі та добрі, як, приміром, ця: *“Шептицький рятував єврейських дітей, – оце буде гуманізм, оце актуально буде й сьогодні, коли ще чимало є охочих... сїяти між нами неприязнь”.* *“Дикість цю маємо подолати”, – такими словами завершено щоденниковий запис про осоружність будь-якого “фобства”* [Там само].

Отож, як бачимо, прислів'я про неможливість стрічі гори з горою і можливість цієї зустрічі людини з людиною потвердила історія взаємин Олеся Гончара та Марка Соифера. А найважливіше в цій історії те, що *“позникали, “аки обры”, учасники тодішніх цькувань”* автора прекрасної новели *“Модри Камень”*, яка й через півсотні літ заворожує читачів своїм змістом і формою. Ніхто не пам'ятає партійника Дунаєва, який *“бездоганно”* виконував волю *“великого інквізитора”* [21 вересня 1978], *“підступного кремлівського ката”* [7 березня 1990] Сталіна. Загубився у філологічному світі й Соифер, який самовільно чи з чийогось примусу взявся запопадливо таврувати майбутнього патріарха української літератури. Пішли в невідомість й інші хулители – *“ватченки, грушецькі”*, які пізніше поповнювали новими звинуваченнями досє автора *“Прапорonoсців”* і *“Собору”.* Прикро лише, що творче життя Олеся Гончара збігло у вічній протистоянні, що цей митець не

міг сповна зреалізувати подарований йому Господом письменницький талант. Із протистоянь, однак, зродилися слава й шана видатному художникові слова, який віддав себе до останку Україні. А вона, “нова Вкраїна”, як сказав письменник, краєзнавець, літературознавець Петро Ротач, “свіжі квіти / Не забуде сину принести”. Найкращі квіти славному Олесеві Гончару принесли його сучасники, несуть і нестимуть його нащадки, бо дорогу Правди, Честі ніколи не заступлять злі сили. Вони перемагають на якусь мить, а потім безповоротно відлітають у морок. Цього справедливого і всесильного закону людського буття ніхто не змінить. І – ніколи.

Література

1. Гончар, О. Т. Твори: В 12 т. / Олесь Гончар; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Т. 10: Листи. – К.: Наук. думка, 2011. – 808 с.
2. Гончар, Олесь. Щоденники: у 3-х т. / Олесь Терентійович Гончар; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар]. – К.: Веселка, 2008. – Т. 1. – 456 с.; Т. 2. – 608 с.; Т. 3. – 648 с.
3. Лист у вічність. Спогади про Юрія Яновського; [упоряд. Т. Й. Стах]. – К.: Дніпро, 1980. – 349 с.
4. Літературна газета: Орган правління Спілки радянських письменників України. – 1947, 25 вересня.
5. Радянська Україна: Орган Центрального Комітету КП(б)У, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР. – 1946, 27 серпня.
6. Родинний архів Олесея Гончара.